Varaždinske usmene pripovijetke u Valjavčevoj zbirci

Furlan, Mirela

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:123389

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository

zir.nsk.hr

UNIRI DIGITALNA KNJIŽNICA

Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET

Mirela Furlan

Varaždinske usmene pripovijetke u Valjavčevoj zbirci

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2016.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za kroatistiku

Mirela Furlan

Matični broj: 291099325027

Varaždinske usmene pripovijetke u Valjavčevoj zbirci

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentorica: dr. sc. Estela Banov

Rijeka, 15. rujna 2016.

SADRŽAJ

1. UVOD.....1

2. HRVATSKE USMENE PRIČE DO 20. STOLJEĆA.....3

3. HRVATSKA KAJKAVSKA USMENA KNJIŽEVNOST.....6

4. VATROSLAV JAGIĆ U KONTEKSTU USMENE KAJKAVSKE KNJIŽEVNOSTI.....8

5. MATIJA KRAČMANOV VALJAVEC.....9

6. NARODNE PRIPOVJESTI U VARAŽDINU I OKOLICI. SAKUPIO MATIJA KRAČMANOV VALJAVEC.....11

6.1. OPĆENITO O ZBIRCI.....11

6.2. PREDGOVOR.....11

6.3. PRIPOVESTI OD VIL.....12

6.4. PRIPOVESTI OD ROJENIC ILITI SUJENIC.....17

6.5. PRIPOVESTI OD VUČJEGA PASTIRA.....18

6.6. RAZLIČITE PRIPOVESTI.....19

6.6.1. ANEGDOTE.....23

6.6.2. BASNE.....24

6.7. STIL, JEZIK I ČESTI MOTIVI.....25

6.8. DOSTAVEK. NARODNE PESME.....27

7. ZAKLJUČAK.....31

8. SAŽETAK.....32

9. LITERATURA.....33

1. UVOD

Usmena književnost javlja se u svim narodima kao prethodnik pisanoj književnosti. Odnosi se na razne oblike, od kojih su neki prozni, a neki poetski, kojima su narodi prenosili znanja kroz naraštaje. To je najstariji i najdugotrajniji oblik umjetničkog stvaranja. Često se ovaj oblik književnosti smatrao primitivnim. Navedeno se razmišljanje posebice odnosilo na narodna vjerovanja, obrede i običaje. Tek će romantizam u 19. stoljeću otkriti iznimnu važnost i neosporivu vrijednost usmenih književnih tekstova koji će zatim postati važan uzor daljnjem pismenom stvaralaštvu.

Upravo iz 19. stoljeća potječe zbirka koja je predmet ovog rada. To je zbirka Matije Valjavca, prozvanog Kračmanov, koji dolazi iz mjesta Bela iz okolice Varaždina. Pun naziv zbirke glasi*: Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici*. Zbirka predstavlja prvu sustavno oblikovanu zbirku hrvatskih kajkavskih usmenih pripovijedaka.

U početnom ću dijelu rada reći nešto o hrvatskim usmenim pričama do 20. stoljeća. Spomenut ću neke autore koji su među prvima objavili usmene pripovijetke, a tu su i časopisi kao što su *Kolo* i *Danica ilirska*. Zatim ću veoma sažeto predstaviti početke hrvatske kajkavske usmene književnosti i značaj Vatroslava Jagića, a nakon toga se baziram na čovjeku koji je sakupio i sastavio zbirku, Matiji Kračmanovom Valjavcu.

Analizu zbirke započet ću nekim formalnim karakteristikama kao što su način na koji su pripovijetke podijeljene u zbirci, a zatim analiziram uvod. Nakon uvodu posebno se bavim svakim tematskim poglavljem zbirke, a to su redom: *Pripovesti od vil*, *Pripovesti od Rojenic iliti Sujenic*, *Pripovesti od vučjega pastira* te *Različite pripovesti*. Nakon što sam analizirala pripovijetke, iznijeti ću ukupan zaključak o njihovom stilu, jeziku te čestim motivima. Na

samom kraju bavim se narodnim pjesmama koje su zapisane na kraju zbirke u poglavlju *Dostavek.*

2. Hrvatske usmene priče do 20. stoljeća

Kada se govori o hrvatskim usmenim pričama, misli se na priče koje su tradicijski udomaćene kod Hrvata kao i zabilježene kod njih (Bošković-Stulli 1997: 29). Usmene priče imaju svoje tragove u srednjovjekovnim tekstovima. Radi se većinom o nabožnim propovjedničkim pričama i egzemplima. Isto su tako mnoge srednjovjekovne legende prešle u usmenu književnost. Ti su se tekstovi neprestano ponavljali s određenim stilskim izmjenama.

U renesansi i baroku javlja se zanimanje za narodnu poeziju i to navlastito onu neukog puka, a spomenuto se zatim javlja u djelima Juraja Šižgorića, Petra Zoranića i Petra Hektorovića. Priče nisu bile toliko popularne, no uspjele su prodrijeti u književna djela kao prikazivanje narodnog života. Tako su u 17. stoljeću narodne priče, predaje i vjerovanja privukle zanimanja pisaca koji su opisivali pojedine zemlje. Neki od njih su Valvasor i Tomasini koji prikazuju neka istarska hrvatska vjerovanja i pričanja (Bošković-Stulli, 1997: 76). 18. je stoljeće donijelo divljenje jednostavnom puku i njihovim običajima. Alberto Fortis u *Putu po Dalmaciji* donosi dvije priče, jedna je predaja o strašnim vješticama, a druga je šaljiva pričica o seljaku koji na sajmu ukrade kotao. Na ovo je djelo Ivan Lovrić iznio repliku koja je puna opažanja o običajima dalmatinskih Morlaka.

U 19. je stoljeću Ljudevit Gaj pridonio spoznajama o usmenim pričama tako što je bilježio hrvatsko usmeno pjesništvo i priče i to na kajkavskom narječju. Ti su zapisi ostali u rukopisima, a kasnije ih je objavila Maje Bošković-Stulli u *Narodnoj umjetnosti.* Pripovijetke većinom govore o zavičajnim lokalitetima i domaćim povijesnim tradicijama, a važno je istaknuti kako se tu nalazi i prvi zapis narodne bajke na hrvatskom jeziku (Bošković-Stulli 1997: 89). Gaj u *Danici ilirskoj* također objavljuje tekstove zapisanih usmenih pripovijedaka. Objavljivali su se i članci o narodnoj poeziji, tekstovi

narodnih pjesama i poslovica te pozivi na prikupljanje. Priče koje su se objavljivale služile su pretežito pouci i zabavi, a zanimljiva je nepotpisana pripovijest *Ženski Leandro na otoku Lopudu u Dalmaciji*, koja je najstarija potvrda predaje o vilama. Narodne priče počinju zatim postupno prodirati u novine i kalendare. Mijat Stojanović skuplja i objavljuje nekoliko zbirki narodnih pripovijedaka većinom iz Slavonije, no to su zapravo romantičarski stilizirane hrvatske usmene priče (Bošković-Stulli 1997: 94). Najvažniji za to doba moderan pristup usmenom pjesništvu i pričama započinje časopis *Kolo*. Jedna od tih priča je i bajka sa motivima iz Pepeljuge, pretočena u kajkavske stihove čije se četiri verzije javljaju i u zbirci koja je predmet ovog rada. Neophodno je spomenuti i Kukuljevićev rad. Ivan Kukuljević Sakcinski dao je važni doprinos na području prikupljanja i istraživanja usmenih predaja i vjerovanja, i to ponajviše u djelu *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*. U prvom je dijelu *Arkiva* objavio raspravu *Bajoslovje i crkva*, gdje nastoji sustavno prikazati južnoslavenska vjerovanja i predaje o vilama. Ta je rasprava važna i kao *prva hrvatska obuhvatna folkloristička studija* (Bošković-Stulli 1997: 98). U *Arkivu* je objavio i *Narodne pripovjesti o Medvedgradu*, no najvažniji su dio rada *Pitanja na sve priatelje domaćih starinah i jugoslavenske pověstnice*. Maja Bošković-Stulli o njima govori:

Pitanja obuhvaćaju cjelovitu sliku užega zavičaja i njegovih starina, a nisu još diferencirana po strukama. (...) Traže se podrobni odgovori o usmenom pričanju, vjerovanjima, pjesmama i običajima u domaćem kraju. (1997: 99)

Šezdesetih i sedamdesetih su godina 19. stoljeća usmene pripovijetke i predaje kao žanr bile prihvaćene i opće poznate, a upravo je u tom razdoblju (točnije 1858.) objavljena zbirka Matije Valjavca, o kojoj će se govoriti u nastavku rada. Narodne priče postale su privlačne, popularne i rado čitljive. Pojavljuju se *Pučke priče za odrasliju mladež*, a Bošković-Stulli ističe Friedricha Kraussa, koji je objavio mnogo hrvatskih priča u svojim zbirkama na

njemačkom jeziku. Krajem stoljeća (1896.) javlja se *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, a zatim i prva knjiga *Hrvatskih narodnih pjesama* u izdanju Matice Hrvatske.

U prvoj se polovici 20. stoljeća istraživanje usmene književnosti bazira na istraživanjima europskih istraživača te europskim teorijskim tijekovima. Napisano je mnoštvo rasprava te je prikupljeno mnoštvo građe *bez čega bi znanje o našim pričama bilo vrlo oskudno, a kasniji moderniji pristupi i postupci gotovo nemogući bez oslonca na građu* (Bošković-Stulli 1997: 136).

3. Hrvatska kajkavska usmena književnost

S obzirom na to da će središte ovog rada biti kajkavska zbirka Matije Kračmanova Valjavca koji je rođen nedaleko od Varaždina, čini se prigodnim spomenuti u vrlo kratkim crtama ponešto o povijesti kajkavske usmene književnosti.

Kajkavska je književnost često bila zanemarivana u povijestima hrvatskih književnosti. Tu je činjenicu uočio Ivan Zvonar u knjizi *Na kajkavskim korijenima.* Tamo tvrdi:

Kada se povjesničari starije hrvatske književnosti osvrću na početke kajkavskog književnog stvaralaštva, oni svu pažnju posvećuju tiskanim djelima i na toj osnovi izvode pogrešan zaključak o nedostatnoj i u umjetničkom smislu nezreloj literarnoj produkciji na kajkavskom području (Zvonar 2009: 75).

Smatra da autori tako zapostavljaju brojne rukopisne pjesmarice koje su nastajale u sjevernom dijelu Hrvatske, a zadržavaju mnoštvo uspjelih svjetovnih i crkvenih pjesama.

Među najstarije oblike kajkavske usmene književnosti spadaju duhovne usmene pjesme. Najstarijom se smatra *Hrst vkrsne iz mrtvih*, a iza nje slijede *Narodil se je kralj nebeski*, *Bog se rodi v Vitliomi* te *Zdravo budi Božje telo*. One su, uz mnoge druge, zapisane u brojnim pjesmaricama i zbirkama, a neke od njih su *Martjanska pjesmarica*, *Pavlinski zbornik* te *Citara octochorda*, zbornik latinske i kajkavske duhovne poezije koji je obilježio početak 18. stoljeća. Što se tiče svjetovne poezije, ona se javlja tek u *Stoletnom kalendaru* Tomaša Miklošića iz 1819. godine. Nekoliko je pjesama objavljeno i u gore spomenutoj *Marjanskoj pjesmarici.* Kroz renesansu i barok javlja se mnoštvo različitih usmenih pjesama, a prve tiskane kajkavske svjetovne pjesme javljaju se u zbirci Vuka Stefanovića Karadžića iz 1814. godine. To su zapravo samo tragovi narodnih pjesama jer je Vuk mnoge štokavizirao i prepravljao. Zanimljiva je

pjesma *Dva slavuja* iz spomenute zbirke, čiji se najstariji zapis nalazi u *Varaždinskoj pjesmarici I.* iz 1793. godine. Već spomenuti Tomaš Mikloušić izdaje 1821. godine *Izbor dugovanjih vsakoverstneh za hasen i razveselenje služečeh*, a u toj se knjižici javljaju, uz ostalo, kajkavski usmeni tekstovi (Zvonar 2014: 136).

Kajkavska se usmena književnost posebice razvija u 19. stoljeću. Prvi se put počinju sustavno skupljati i objavljivati kajkavske usmene pjesme, pripovijetke i poslovice. Tome su zasigurno pridonijeli Ljudevit Gaj, Ignac Kristijanović, Stanko Vraz, Ivan Kukuljević Sakcinski, Stjepan Mlinarić, Matija Kračmanov Valjavec, Đuro Deželić, Fran Kurelac i posebice Franjo Ksaver Kuhač. Kuhač je objavio dotad najopsežniju zbirku kajkavskih usmenih pjesama, a za neke je Valjavčeve i Kukuljevićeve zapise pronašao i melodije. U 20. stoljeću važan je značaj Vatroslava Jagića, Karela Štrekelja i mnogih drugih, a ističu se dvije zbirke: *Hrvatske narodne pjesme* i *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.* Narodne hrvatske pjesme objavljuje Matica hrvatska, a prva od deset knjiga objavljena je 1896. godine. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti iste godine pokreće spomenuti *Zbornik,* u kojem se objavljuju radovi iz etnološke i srodne problematike Odbora za narodni život i običaje. Istraživanje je obuhvaćalo Hrvatsku i susjedne zemlje.

4. Vatroslav Jagić u kontekstu usmene kajkavske književnosti

U prethodnom je dijelu rada bilo središte na 16. stoljeću s obzirom da je upravo to stoljeće bilo najburnije za varaždinsku povijest. Nadalje će biti nešto riječi o usmenoj kajkavskoj tradiciji vezanoj uz Vatroslava Jagića.

Vatroslav Jagić zasigurno je jedan od najpoznatijih Varaždinaca. Njegov se znanstveni rad zasnivao na trima područjima: jezikoslovlje, starija književnost i narodno stvaralaštvo. Upravo je o ovom trećem području objavio mnoštvo vrijednih znanstvenih radova. U *Historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* veliki prostor pridodaje upravo usmenoj književnosti, a *na prvoj svečanoj sjednici JAZU drži predavanje O paralelah i izvorih naših narodnih pjesama i pripovjedaka* (Zvonar 2014: 444). Ukazao je na srodnost motiva u našim usmenim pripovijetkama s motivima nekih europskih i azijskih naroda.

Narodnom je stvaralaštvu u početku pristupao s romantičarskim zanosom što je vidljivo u njegovom prvom radu *Pabirci po cvietiću našega narodnog pjesničtva* (Zvonar 2014: 445). Među prvima upozorava kako su najstariji zapisi usmenih pripovijedaka na našem tlu u starim crkvenim knjigama te veći dio života istražuje suodnos usmene i pisane književnosti.

5. Matija Kračmanov Valjavec

Matija Valjavec, prozvan Kračmanov, smatra se prvim znanstvenikom koji se sustavno bavio skupljanjem kajkavskih usmenih pripovijedaka. Ivan Zvonar na nekoliko mjesta ističe kako je teško istražiti Valjavčevo folklorističko i jezikoslovno djelo jer su njegovi radovi objavljeni i razasuti po brojnim slovenskim, njemačkim i hrvatskim publikacijama (Zvonar 2014: 274). Zvonar upozorava i da je propalo mnogo neobjavljene građe, time i rukopisna ostavština koju je Fran Levec[1] dobio od Valjavčeve supruge. Riječ je o devet knjižica u kojima se nalaze slovenske pjesme, ponešto prijevoda te pripovijetke iz Međimurja, okolice Varaždina i Štajerske.

Valjavec se istaknuo u poeziji, lingvistici i usmenom narodnom stvaralaštvu. U mladosti je na slovenskom jeziku objavio zbirku pjesama *Pesmi*. Od lirskih se pjesama ističu one autobiografske naravi (*Tako je bilo, Oče ino mati, Bratovska ljubezen*). Od epskih pjesama Zvonar ističe pjesmu *Pastir* koja je, kao i mnoge druge, nastala iz usmenih pripovijedaka (Zvonar 2014: 276).

Zanimljivo je što je Valjavec dugo smatrao da je kajkavsko narječje zapravo slovensko, no vlastite su mu lingvističke studije dokazale da je u krivu pa je promijenio svoje mišljenje.

Sakupljanje narodnih pripovijedaka i pjesama započeo je kao učenik gimnazije u Ljubljani. U početku je zapisivao one u blizini svog rodnog mjesta (Srednja Bela u Gorenjskoj) uz podosta intervencija u tekst i vanjsku formu, a nakon 1849. zapisuje onako kako čuje u narodu (Zvonar 2014: 277). Svoj je rad proširio na varaždinsku okolicu, istočnu Štajersku i Međimurje. Na razmeđu između dviju faza u Valjavčevu znanstvenu radu objavljena je zbirka *Narodne*

[1] Fran Levec bio je slovenski esejist, urednik i književni kritičar. Izdao je i uredio brojna djela među kojima su i Valjevčece *Pesmi.*

pripoviesti iz susjedne Varaždinu Štajerske kao primjer prostonarodnoga govora. Tada se njegovo zanimanje više okreće od folkloristike prema filologiji. U uvodu ove zbirke navodi:

Ove pripoviesti nisam sam od naroda prepisao, već ih prepisaše prije njekoliko godina njekoji mojih učenika rodom Štajerci, koji su prije brojnije u Varaždinsku gimnaziju dolazili, negoli sada. Napisaše ih po naputku tako, kako se govori kod svakoga u svome rodnom mjestu...[2]

Sličan uvod nalazi se i u njegovu najvažnijem djelu objavljenom 1858. godine: *Narodne pripovjedke. Skupio u i oko Varaždina* Matja Kračmanov Valjavec, o kojem će biti riječ u nastavku rada.

[2] Citirano prema: Ivan Zvonar, Na kajkavskim korijenima (Meridijani, Samobor, 2009. str. 326-327)

6. Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici. Sakupio Matija Kračmanov Valjavec.

U ovom će radu biti riječ o drugom izdanju iz 1890. godine. Od prvog se izdanja, koje je izdano 1858. godine, razlikuje samo malčice u naslovu – *pripovjedke* su sada *pripovjesti*. Prvu je zbirku izdao po svom trošku.

6.1. Općenito o zbirci

Druga je knjiga izdana u Zagrebu od strane Dioničke tiskare. Knjiga se sastoji od 320 stranica, od kojih je prvih deset uvodnih te su označene rimskim brojevima, zatim slijedi 315 stranica pripovijedaka i pjesama, i na kraju sadržaj odnosno *Na kojoj strani počinje koja pripovjest*. Pripovijetke su podijeljene tematski na četiri dijela. Prvi dio nazvan je *Pripovesti od vil* i sadrži 25 pripovjedaka. Slijede Pripovesti *od Rojenic iliti Sujenic* i *Pripovesti od vučjeg pastira* sa po jedanaest kraćih pripovjedaka. Posljednje *su Razliličite pripovesti* kojih je brojčano najviše. Nakon tematski posljednje grupe pripovijedaka slijedi dio u kojem su navedene 32 pjesme: *Dostavek. Narodne pesme.*

6.2. Predgovor

U uvodnih deset stranica ove zbirke nalazi se i predgovor. U njemu sastavljač ove zbirke, Matija Krčmanov Valjavec, navodi razloge sastavljanja zbirke, svoje izvore i na kraju jezične značajke. Iz predgovora se saznaje kako je želio izdati i pripovijesti iz Hrvatske Štajerske i Kranjske, ali nije bilo dovoljno pretplatnika da plati štamparske troškove pa izdaje samo one iz Varaždina i okolice. Valjevec se ograđuje od mogućih neistina u pričama tvrdeći: *ipak ne mogu kazati da sam sve i svako dobro čuo i valjano zabilježio* (Valjavec 1890: III). Kao izvor poslužili su mu brojni učenici i njihovi roditelji. Zanimljiva činjenica iz ovog predgovora jest to što smatra da neke pripovijetke koje je objavio možda nisu zaslužile biti objavljenje, a neke su objavljene da se zna da

se i ovdje pripovijedaju. Maja Bošković-Stulli (1997: 107) ističe kako je ovo moderan pristup iz kojeg se vidi da Valjavec nije tražio u pripovijetkama samo jedinstvene, nigdje neponovljene motive (poput romantika), već je u domaćim varijantama poznatih sižea prepoznao čar pripovijedanja. Kao primjer navodi pripovijest *Cura jaše z mrtvecom* za koju Čeh Karel Jaromir Erben u svojim *kyticah z pověstí národních* tvrdi da je opće poznati među narodima u Europi. Iznosi i cijelu pjesmu na tu temu koju je čuo u Kranjskoj. Pjesma završava tako što vjerenik i njegova draga završavaju u grobu koji se stvorio pred njima. Ista se tematika nalazi i dalje u zbirci u tekstu *Cura jaše z mrtvacem*. U toj se pripovijetci djevojka uspijeva spasiti, no mora hodati sedam godina kako bi se vratila kući. U djelu *Prelja imela mrtveca za šoca* isti su motivi obrađeni na malo drugačiji način, no kao u pjesmi – djevojka na kraju umire.

Na kraju predgovora Valjevec donosi na tri stranice jezične značajke i to većinom fonološke. Nakon toga slijedi objašnjenje da je gore navedeno napisao prije trideset godina, a s obzirom na to da se knjiga rasprodala Dionička tiskara je ponovno izdaje.

Pripovijetke se mogu podijeliti u dvije osnovne grupe: prva grupa bi bile pripovijetke u užem smislu (bajke, basne, legendarne pripovijesti, novele, šaljive pripovijesti i anegdote), a drugu bi grupu činile predaje. Bajki je u ovoj zbirci najviše i to 76, poprilično manje je basni (12), legendarnih pripovijesti je sedam, a po dvije su novele i anegdote. Predaje su u zbirci podijeljene u dvije grupe: *Pripovesti od Rojenic ili Sujenic* i *Pripovesti od vučjega pastira*.

6.3. Pripovesti od vil

Pripovesti od vil prva su skupina pripovijedaka u knjizi. To su sve redom bajke, njih 25. Bajke su najstarija vrsta narodne književnosti. Svaka osobe

susreće se s bajkama još u ranom djetinjstvu. Bajka čini jedan od devet[3] jednostavnih oblika prema Andréu Jollesu. Svoje je svoje značenje kao naziv određenog književnog oblika zadobila tek kada su braća Grimm nazvala svoju zbirku *Bajkama za djecu i dom*. Ovaj oblik nastoji ispričati zgodu ili događaj na uvjerljiv način da čini kao da je stvaran i da je važniji od osoba koje ga proživljavaju (Jolles 1978: 164). Svijet bajke vidno se razlikuje od svijeta stvarnosti i to više nego kod ijednog drugog oblika.

Vile su česti likovi iz bajki, tradicionalno opisivane kao ženska bića izuzetne ljepote i magičnih moći. U prvoj pripovijetci *Kraljić i vila* karakterizaciji vile nije posvećeno puno prostora tako da se ne saznaje ništa o njenoj osobnosti, ona je ovdje samo sporedan lik. Ista je situacija i s drugom: *Deček imel vinskoga konja*.

Zanimljiva je pripovijetka *Bendeš-Vila Mandalena*, peta po redu. Tek se ovdje može vidjeti da je vila nježna, mila i puna ljubavi. Na početku se javlja isti motiv kao i u *Kraljić i vila*: tri sina. Svaki je vlasnik jedne kruške u vrtu iz koje noću nestaju plodovi. Dvoje starije braće nisu uspjeli uhvatiti kradljivca jer su zaspali, no najmlađi je sin uhvatio krivca jer je spavao na trnju. To je bila ptica koja se pretvorila u ljepoticu *Bendeš-Vilu Mandalenu*.[4] Zvonar (2014: 283) navodi da je to nešto variran početak prema ruskoj pripovijetci *Priča o Ivanu-careviću, žar-ptici i o mrkom vuku* gdje žar-ptica krade zlatne jabuke. Mladićeva majka postaje ljubomorna što provodi vrijeme s Mandalenom i ne vraća se kući pa joj u snu odreže kosu te ona zbog toga mora otići. Nakon što ju je pronašao, živjeli su sretno do trenutka kada vila odlazi na put, a mužu ostavlja ključeve od svih prostorija s napomenom da jednu ne smije otvoriti. On to ipak

[3] André Jolles ističe devet jednostavnih oblika. To su legenda, saga, mit, zagonetka, poslovica, kazus, memorabile, bajka i vic. (Jolles 1978: 21)

[4] Isti se početak fabule javlja i u priči *Vila v zlatom gradu*. Zajednički im je motiv trnja kojim se najmlađi sin pokrije i tako uspije otkriti krivca, samo je ovdje umjesto ptice riječ o labudu, a predmet krađe nisu kruške, već cvijeće.

čini i oslobodi zmaja koji mu zatim otme vilu. Ista se situacija javlja u spomenutoj prvoj bajci *Kraljić i vila*, ali i u našoj bajci *Baš-čelik zapisanoj u Boki Kotorskoj* (Zvonar 2014: 283). Mladić kreće u potragu za vilom, a završava kod starice kod koje mora tri dana čuvati konja. Pomažu mu vuk, orao i riba, a na kraju i mravi – izbrojili su koliko je prosa u trima kantama. Slična se verzija javlja i u priči *Mačuha i pasterka* (jednoj verziji *Pepeljuge*) gdje maćeha naređuje djevojci da odvoji pepeo od prosa i pri tome joj pomažu mravi. Bajka završava tako što mladić uspijeva preuzeti Mandalenu, a zmaju odsječe glavu. Iako se u bajci nalaze poznati motivi, oni su posloženi na originalan način i čine izuzetno zanimljivu i dinamičnu fabulu.

Isti se motivi provlače kroz gotovo sve bajke o vilama. Redovito su tu tri sina, dva su većinom sličnih osobina, dok je jedan suprotnost, najčešće najmlađi. U bajci *Vila svoju kćer kraljiču dala dva su bili nori, jeden je bil spameten* (Valjavec 1890: 48). Roditelji su negdje živi, negdje mrvi, a česti je slučaj da se majka uopće ne spominje pa su česti počeci: *tak je jenkrat bil jeden otac, on imel je tri sine* ili *bil je jeden grof koj je imel tri sine* (Valjavec 1890: 29, 31). Bajke u kojima nema trojice sinova su *Devojku Vile k sebi zele, Devojka vila postala, Vila ženu česala, Vile starcu oči izkopale, Zločesta vila, Vila dečka proklela, Dečko vile služil, Župnik pretiral Vile iz pušine* i *Devojka Vili hlad načinila.* Zanimljiv je kraj u spomenutim pripovijetkama *Djevojku Vile k sebi zele, Zločesta Vila* i *Vila ženu česala* u kojima pripovjedač tvrdi da je bio prisutan na svadbi:

I ja sem bil tam na gosti' i nisu mi nikaj dali, i sem se sel na jednoga konjca i on me tijam sim donesel. (Valjavec 1890: 47)

I sljedeća:

I opet su bile gosti, i mene su bili takaj na gosti pozvali, ali ne mi je bilo volja iti. Ali sem si premislil da se ne bi kojoj stranki zameril pak sem išel. Pil se iz pisanog vrčka, zato mi i dendenešni rit frčka (Valjavec 1890: 51).

Ovakav je kraj čest u usmenim pripovijetkama te služi legitimaciji ispričanog.

Vratit ćemo se malo na spomenuti bajku *Zločesta vila.* Ovdje se daju prepoznati neke elementi iz Grimmove *Trnoružice*, no oni su potpuno slobodno interpretirani. U Grimmovoj bajci spominju se kralj i kraljica koji nisu mogli imati djece, no žaba im nagoviješta da uskoro stiže prinova. U zapisu iz Valjavčeve zbirke ovaj je dio izostavljen, a fabula počinje u trenutku kada, u ovom slučaju, grofica rodi dijete. Grimm nadalje spominje slavlje na koje su pozvane sve vile osim jedne za koju nije bilo mjesta. I u kajkavskoj verziji održano je slavlje s vilama.

Saka Vila imela je zlatne lasi do zemlje, zlatnu opravu srebrenemi špicami i pojasom srebrenim. A jedna je bila zmed ovih Vil zločesta (Valjavec 1890: 56).

Kao i u *Trnoružici*, vile daruju dijete, a ona zločesta naglašava kako će joj neprestano zagorčavati život. I tako je i bilo. Svaki puta kad bi djevojka poželjela udaju, vila je udari sa šibom i cijelo se kraljevstvo skameni. Ovdje vidimo srodne motive s Grimmovom izvornom verzijom, samo je tamo vila prognozirala djevojci smrt kao posljedicu uboda na vreteno. Vila koje je slijedila nakon nje uspjela je ublažiti presudu i umjesto smrti odrediti stoljetni san. Kraj je ovih bajki sličan: stiže jedan car koji poljubi djevojku i cijelo se kraljevstvo probudi. U kajkavskoj je verziji dodan simpatičan komentar djevojke: *Ah, zakaj si me zbudil? Kak sem lepo spala!* (Valjavec 1890: 57).

Zanimljiva je i novela-bajka *Vila Kraljeviču Marku jakost dala* koja je zapisana u dvije varijante, a uz drugu stoji napomena *Opet ali drugač.* Kraljević Marko poznata je ličnost koja se proteže kroz cijelu povijest književnosti. Javlja

se u srpskoj, bugarskoj, makedonskoj i hrvatskoj epskoj poeziji, ali i u suvremenoj književnosti. Najstariji zapis o liku Kraljevića Marka u hrvatskoj književnosti potječe iz 16. stoljeća, točnije 1556. godine, kada je hrvatski pjesnik Petar Hektrorović zapisao bugaršticu *O kraljeviću Marku i bratu mu Andrijašu.* Bugaršticа je zapisana u jednom od najznačajniji djela u povijesti hrvatske književnosti, *u Ribanju i ribarskom prigovaranju*.

Prva je verzija bajke u zbirci podosta kraća od druge – prva je zapisana na svega jednoj stranici, dok je sljedeća na čak jedanaest i kao takva čini najdužu i najopširniju pripovijetku u cijeloj zbirci. Fabula je u obje priče većinom jednaka, samo proširena brojnim motivima u drugoj verziji. Marko se rodio kao slab dječak koji je često dobivao batine od ostalih pastira. Jednom je vila ostavila dijete na suncu, a Marko je došao i stavio ga u hlad. Za zahvalu, vila mu je dala da je siše i tako dobi snagu. Takav se motiv javlja u Grimmovoj bajci *Mladi div*, no tamo palčić siše diva (Zvonar 2014: 284). U kraćoj verziji bajke, Marko odlazi kovači i daje izraditi šest kugla kojima je u ratu pobijedio vojsku ruskog cara. U drugoj verziji mu kovač izrađuje najoštriju sablju, a Marko mu potom odsiječe ruku da više ne može kovati takve sablje. Majka ga zatim moli da se posveti zemljoradnji, a on uze plug i ore carski drum. Turci ga opominju da to ne radi, a on zatim plugom pobije trista Turaka. Odlazi na put gdje susreće brata Andriju (Andrijaša u pjesmama). Njega kopljem pogađa vila, a nakon što je Marko pogađa buzdovanom, ipak ga oživi i daje mu konja Šarca. Zvonar napominje kako je potpuno nov detalj u priči Markov sukob s crnim Arapinom koji traži carevu kćer (Zvonar 2014: 285). Priča završava predajom kako Marku jedan pastir prostrijeli ruku – taj mu događaj daje do znanja da je doba viteštva prošlo. Citiram: *Ne je za mene živeti više na svetu, mene bi vezda kakova god kukavica vubila, voliši ja oditi*. (Valjevac 1890: 93). Odlazi u jednu pećinu gdje živi i danas te se još uvijek vide tragovi njegova konja.

Priča dokazuje da je oko sredine 19. stoljeća i u Varaždinu i u njegovoj okolici postajala tradicija južnoslavenskih epskih pjesama. Najveći se dio sadržaja temelji na ciklusu pjesama o Kraljeviću Marku, no ima i sasvim slobodno ispričanih dijelova.

6.4. Pripovesti od Rojenic iliti Sujenic

Sljedeće po redu u zbirci su predaje podijeljene u dvije skupine: *Pripovedke od Rojenic iliti Sujenic* i *Pripovesti od vučjega pastira*.

Predaje se razlikuju od bajke time što teže istinitosti. Saopćavaju o *sudaranju realnoga, svakodnevnog života s neobičnim i izuzetnim – bilo da se radi o tajanstveno-numioznim, bilo o povijesnim pojavama, s moćnim junacima, ratovima, ustancima, zlim gospodarima, kataklizmama, bilo o porijeklu stvari u društvu i prirodu (prema tome razlikujemo mitološke, povijesne, etiološke predaje)* (Bošković-Stulli 1963: 12).

Predaja je podosta slična legendi koja isto tako tematizira neobične pojave u svakodnevnom životu, no govoreći o životima svetaca izaziva skrušenost i vjeru u čuda, kako božjih, tako i svetačkih. Često su te dvije vrste isprepletene pa ih nije moguće uvijek čvrsto odvojiti.

Predaje u ovom dijelu zbirke nisu imenovane, već su označene brojevima od jedan do jedanaest. Tu su česti motivi siromaha odnosno *bogeca* ili pak suprotno – *bogataša*. *Rojenice* ili *Sojenice* objašnjene su u prvoj predaju kao: *To su ove babe koje sudiju sako dete s kakvum smrtjum prejde iz ovoga sveta* (Valjavec 1890: 74). Redovito dolaze u troje, često su odjevene u bijelo što predstavlja ironiju s obzirom na to da proriču smrt. U jednoj su predaji opisane ovako:

Bile su čisto belo oblečene, imele so na glavi bele velike ropce, a okol vrata grole samih demantov, zlata i srebra, lica bile so okrogloga, velekrasne žene kakti vile (Valjavec 1890: 95).

Svaka od *Sujenica* izriče svoju presudu no ostvaruje se tek ona posljednje izgovorena. Ono što sve ove predaje poručuju jest da se od presude ne može pobjeći. Sve je na kraju susrela smrt koja im je zakazana. Tako su u pripovijetci broj četiri *Sujenice* dosudile djetetu smrt u dvanaestoj godini života. Kako je otac to čuo, cijeli su život pazili da dječak ne dođe ni blizu vode. Kad je navršio dvanaest godina svugdje je tražio vodu da se utopi. Kako nikako nije mogao doći do vode, u crkvi je tijekom mise gurnuo glavu u blagoslovljenu vodu i tako se utopio.

Zanimljiva je i predaja pod brojem devet koju je Maja Bošković-Stulli uvrstila u zbirku *Narodne pripovijetke*. Riječ je o grofu i grofici koji su dobili sina. *Sujenice* su dosudile da će ga pojesti vuk. Jednom mu je otac dopustio da se provoza šumom u kočiji. Kako nije smio izaći, zamolio je kočijaša da mu dade jednu mirisnu ružu. Kad su se vratili kući, grof i grofica otvore kočiju da vide sina, a iz nje iskoči vuk koji se zapravo pretvorio u ružu. *I tak se je izpunilo kaj su mu sudile Sujenice* (Valjavec 1890: 90).

6.5. Pripovedke od vučjega pastira

Ovih je jedanaest pripovijedaka relativno kratko, samo je posljednja ponešto duža i otisnuta na četiri stranice. Vuk redovito nasamari pastire koje često na kraju pojede. U trećoj predaji jedan je pastir čuvao zvijeri. Susreo se s vučjim pastirom i njegovim vukovima. Vučji pastir mu ponudi dvije opcije: može i on postati vučji pastir i to sedam godina ili će ga pojesti vukovi. Nakon što je odabrao prvu opciju, prošao je kroz pastirov obruč i postao vuk. Zimi je bio veoma gladan pa je navraćao svojoj kući jesti gljive koje su rasle na gnoju, a njegovi su ga ukućani tukli jer ga nisu prepoznali. Kad se nakon sedam godina

vratio kući, objasnio je obitelji gdje je bilo, a oni su priredili pir. Pripovjedač je također bio prisutan tamo i ukrao je pola purana.

Još jedna pripovijetka u kojoj se nalazi motiv preobrazbe u vučjeg pastira ona pod brojem sedam. Dva su lugara krenula u lov na zečeve i ugledala starog nespretnog vuka. On im je ispričao tko je, na što su lugari zaključili da poznaju njegova sina. Upitali su ga kako je postao vučji pastir. Odgovor koji su dobili bio je jednostavan:

Ja sem išel v lov, pak sem se zestal z vučjim pastirom, koj je bil jeden bogec. Onda me je on napeljan da sem čez jednu staru podrtu bukvu skočil, i taki sem vuk postal i vučji pastir bil do današnjega dneva (Valjavec 1890: 96).

6.6. Različite pripovesti

Različitih je pripovijesti u zbirci najviše. Tu se nalaze bajke, basne, legendarne pripovijesti, novele i anegdote. S obzirom na to da je u gornjem tekstu bilo već riječi o bajkama, krenimo od njih. Kad se govori o bajkama neizbježno je spomenuti četiri verzije pripovijetke *Mačuha i pasterka* (četvrta se verzija zove *Mačuha i pastorka*) u kojima se nalaze motivi iz Grimmove *Pepeljuge*. Grimmova *Pepeljuga* započinje tako što majka umire, a otac ostaje sam sa kćeri. Nakon godinu dana ponovo se ženi, a u kuću dolaze maćeha i dvije kćeri. Nakon tog događaja započinje djevojčin težak život – nove je ukućanke tjeraju da radi najteže poslove, a zbog činjenice da je često bila zaprljana pepelom prozvana je Pepeljugom. Ovaj početak ne nalazi se ni u jednoj verziji Valjavčeve priče - radnja započinje kada maćeha i njena kći već žive u kući s pastorkom. U jednoj verziji nema maćehe - riječ je o majci koja je imala tri kćeri i jednu nikako nije voljela. Doduše, nadimak Pepeljuga ne spominje se ni u jednoj priči.

U prvoj verziji maćeha zimi šalje pastorku u šumu po jagode. Djevojka je ljubazna prema vjetrovima koje tamo susreće pa joj omogućuju da se vrati kući s divnim crvenim jagodama. Maćehu je to naljutilo pa je poslala kći po ljepše jagode, no ona nije bila ljubazna pa ih nije dobila. Djevojka se sprijateljila s kravom pa su i nju zaklali, a krava je to znala pa joj je prije u želucu ostavila kutiju. Slična situacija kakva je bila s jagodama ponovila se i s ognjem – pastorka ga je dobila jer je bila pristojna, a kći su zbog bezobrazluka mački oderali. Jednog dana djevojka odluči otvoriti kutijicu i u njoj ugleda haljine i cipele. Odlučila je otići u crkvu na misu, no dobila je mnoštvo zadataka – ovdje se javlja motiv mrava koji se gore u tekstu pri analizi bajke *Bendeš-Vila Mandalena*. Mravi joj, dakle, pomažu i odlazi u crkvu. Tamo je ugleda jedan *veliki gospon* i poželi je upoznati. Sljedeću su nedjelju u crkvi namazali pod smolom i tako je pastorka izgubila cipelicu. Kad su je došli tražiti, morala se sakriti pod koritom, a cijelu je prijevaru razotkrio pijetao koji doleti na prozor i stade pjevati: *kukuriku, lepa devojka pod koritom* (Valjavec: 1890: 225).

Motiv izgubljene cipele javlja se i u trećoj verziji gdje ponovo pijetao razotkriva maćehine loše namjere. Pijetao se javlja i u drugoj verziji gdje se fabula vrti oko jabuka koje nitko nije mogao ubrati osim pastorke. U tri od četiri pripovijetke javlja se motiv krave. Zvonar ističe kako je taj motiv nov i ne nalazi se u ostalim varijantama Grimmove bajke (Zvonar 2014: 286). U gore navedenom sadržaju krava pomaže djevojci tako što joj ostavlja haljinu za misu.

U drugom je zapisu krava ostavila djevojci zlatnu jabuku koja joj omogućuje da ide lijepa u crkvu. U toj verziji nema motiva o izgubljenoj cipelici. Nov je i motiv koji se javlja u trećoj verziji: otac je na samrti djevojci ostavio kravu. I u toj verziji jabuka pomaže djevojci da ode lijepa u crkvu, a sada joj sam car maže pod voskom kako bi djevojka izgubila čizmu. Taj je zapis zanimljiv po tome što ima nastavak. Naime, nakon što se pastorka udala za kralja i rodila mu dijete, maćeha joj daje ptičje jaje kako bi i sama postala ptica.

Oslobađa je car po povratku iz tabora tako da je udari s tri šibe koje su rasle godinu dana.

Četvrta je varijanta najposebnija. Naslovljena je *Mačuha i pasorka – Opet ali drugač.* Ovdje maćeha izdaje zapovijed pastorki da ide po svijetu i donese joj nešto što će je veseliti. Pastorka u šumu susreće strog čovjeka koji predstavlja Boga i predlaže joj da radi godinu dana kod njega te joj ukazuje na mjesto gdje će se sastati. Na putu do starca djevojka nailazi na kravu i kobilu kojima pomaže u nevoljama, a one joj zauzvrat pomažu vući ladice koje je zaradila kao plaću. U ladici su bile brojne lijepe stvari koje su se sviđale maćehi. Sad je red bio na kćeri da i ona donese nešto lijepo svojoj majci. Ljubaznost i dobrota joj nisu bile vrline pa je dobila ladicu u kojoj su bile zmije (*kače*) koje su pojele i nju i njezinu majku.

Ove četiri varijante više-manje istih priča ukazuju kako svaki pripovjedač iznosi svoju verziju. U usmenoj je predaji to čest slučaj: svaki pripovjedač dodaje neki svoj detalj i tako malo po malo nastaje različita priča iako se lako dade zaključiti da je početan predložak jednak.

Vusud je još jedna pripovijetka koja ukazuje povezanost kajkavske narodne proze sa svjetskom književnošću. Naime, Vatroslav Jagić pronalazi srodnost ove verzije s pričom *Siromašni Somilaka* iz *Pančatantre,* ali tvrdi:

Spomena je vrijedno to, što se upravo paralelno može dokazati, da je u našu priču umetnut motiv, koji prvobitno u nju ne spada: to su pitanja i želje onih ljudi i stvari, mimo koje prolazi čovjek, tražeći svoju sreću te ga ovi stvorovi mole da ma povratku i njima nekakav odgovor donese u njihovoj nevolji.[5]

[5] Citirano prema: Ivan Zvonar, *Pred povijesti kajkavske usmene književnosti*, Hrvatska udruga *Muži zagorskoga srca*, Zabok, 2014. str. 448.

Fabula priče glasi: živjela su dva brata, jedan lijen, a drugi marljiv. Nakon očeve smrti odluče se razdvojiti. Kad je prošlo nekoliko godina, marljiv sin odoše posjetiti lijenog te primijeti kako je on bogatiji. Nije mu bilo jasno kako, znajući da ne voli ništa radi, već cijele dane spava i jede. Otišao je do *Vusuda* kako bi saznao razlog ove nepravde. On mu objašnjava da je lijeni brat rođen u dobroj, bogatoj noći, pa mu je sad i život takav, dok se on rodio u siromašnijoj. Predlaže mu neka uzme svoju nećakinju, ona je rođena u bogatoj noći pa će stoga s njom lijepo živjeti.

Dvije su varijante priče o *Pedenjčloveku-laketbra*di (u drugoj verziji naziv je preokrenut*: Laketbrada-pedenjčlovek*). Riječ je o patuljku koji se više puta javio u književnim djelima. Vladimir Nazor njegov izgled u drami *Pionir Grujo* opisuje ovako: *kljunast nos, velike oči, te je kratkonog i duge brade, a u ruci mu vilasto kopljice* (Nazor 1949: 22). U njegovoj verziji patuljak nosi ime *Pedalj Muža Lakat Brade*. Ime je izvedeno prema dužinskim mjerama: lakat i pedalj. Lakat predstavlja dužinu od pregiba ruke do vrha malog prsta, a pedalj od palca do malog prsta raširene ruke. Stoga se frazem *Pedalj Muža Lakat Brade* tumači kao naziv za ovog koji je izrazito niska rasta iliti patuljak. Patuljak je u navedenim pričama predstavljen kao lukav čovjek izuzetne snage.

Fabula u prvoj verziji započinje tako što dvojici braće svaki dan patuljak ukrade purana. Treći mu se brat odluči suprotstaviti te mu bradu stavi u bukvu da se ne može micati, no nekako se uspije oslobodi i pobjegne. Spomenuti ga brat nakon toga kreće tražiti tako što prolazi kroz rupu u zemlji koja vodi do nekih sela. U selima cure plešu kolo te se mladić zaljubi u jednu djevojku. Nakon što je pronašao Lakatbradu, uspio ga je pobijediti u borbi i pridobiti prsten koji je zatim odnio djevojci koja mu je zarobila srce. Kako bi izašao van iz jame, trebao je pomoć braće. Oni su djevojku povukli van užetom, a njega su namjeravali na pola puta pustili dolje kako bi pao i ubio se. Pametan je mladić to shvatio pa je privezao kamen. Kao pomoć pri izlasku poslužila mu je prica kojoj

je morao baciti devet komada kruha i devet janjaca. Nakon što je prica i deseti put zatražila hranu, odrezao joj je komad svoga mesa. Ona ga je izvela van, a kao zahvalu za požrtvovnost povratila je pojedeno meso i natrag mu prilijepila.

Druga je verzija nešto kraća, no okvirna je priča ista. Ta druga verzija završava simpatičnom poštapalicom:

Kraj konec, potrla je baba v kuhinji star lonec (Valjavec 1890: 186).

Središnji dio *Različitih pripovesti* čini nekoliko priča sličnih naziva: *Kaj si pripovedaju od kuge, Kaj si pripovedaju od coprnic, Kaj si pripovedaju od vurokov, Kaj si pripovedaju od sakojačkih trav: od jelenskoga zelja, od trave koja ima tu moč da saki zatvor odpre, od trave koja čini sen, od korena koji čini sen.* Svaka se od ovih pripovijedaka sastoji od nekoliko iskaza o određenoj temi. Tako se pod naslovom *Kaj si pripovedaju od kuge* nalaze četiri vjerovanja o kugi. Tu se kuga javlja u obliku tri sestre koje ubijaju kraljevstvo, a kuga će stati *gda se enkrat dogodi da se ove tri sestre slučajno zestaneju, onda budu se pobile i se tri poginule* (Valjavec 1890: 242). U drugoj verziji kugu vozi čovjek u čamcu te je napade njegov pas. Od ozljeda je pala u vodu i zaklela se da će se osvetiti dok *ji psi pocrkaju. No hvala bogu, to skoro ne bu, ar je saki dan 'se više psov* (Valjavec 1890: 243). U trećoj se verziji kuga javlja u obliku bijele žene, a u posljednjoj je to struga na kojoj se nalaze mrtvačka glava i križ.

6.6.1. Anegdote

U zbirci se pod naslovom *Različite pripovesti* nalaze i dvije anegdote. To su: *Frater i Turski car* i *Laž i Prilažič.* Obje su kratke, što i priliči anegdotama. Maja Bošković-Stulli ih definira kao kratke pričice koje se kupe oko nekih poznatih osoba, često povijesnih ličnosti ili mjesnih originala. Sadržaji se lako prenose s jedne osobe na drugu, a sadrže ponešto istine o njihovim osobinama (Bošković-Stulli 1997: 25). Tako je u prvoj anegdoti, *Frater i Turski car*, car odlučio istjerati sve fratre iz carstva, a ostati može onaj koji će mu odgovoriti na

tri pitanja. Jedan se *sokač* odvaži pa predloži da ide on odgovarati. Svojom je mudrošću uspio odgovoriti caru na sva tri pitanja nakon čega je odlučio pustiti fratre na miru. Ivan Zvonar (2014: 292) tvrdi da je sadržaj navedene anegdote izgrađen na istoj osnovi kao dubrovačka priča *Dubrovčanin Kaboga i duka od mletaka*. Prema izrazima kao što su *parip, divaniš, tekar* i *bog radi* zaključuje da je zapis došao iz okolice Ozlja, gdje se miješaju sva tri hrvatska dijalekta: čakavski, kajkavski i štokavski.

6.6.2. Basne

Važno se osvrnuti i na basne. U basnama je riječ *o životinjama ili stvarima koje govore i postupaju tako da alegorijski poučavaju o ljudskome ponašanju* (Bošković-Stulli 1997: 24). One su rijetke u zbirkama usmene proze, a Maja Bošković-Stulli (isto) zaključuje da je to zbog njihove naglašene poučnosti.

Zanimljiva je bajka *Bolestni lav*: lav je ležao bespomoćno u svojoj rupi. Došao je medvjed kojeg tada lav upita smrdi li u njegovoj rupi. Medvjed odgovori da smrdi, a lav se naljuti i rastrga ga. Uto dolazi zec kojemu je postavljeno isto pitanje, a on odgovara da ne smrdi, vidjevši što se dogodilo medvjedu. Lava je razljutila zečeva laž pa i njega rastrga. Uto dolazi mudra lisica koja mu odgovara da ne zna je li smrdi ili miriši jer se prehladila. Tako je lav poštedi, a lisica je svojom lukavošću ponovo pobijedila neprijatelja.

U ovim je basnama čest je motiv vuka koji se javlja i kao glavni, ali i kao sporedni lik. Takve su *Vuk Rimljanim, Rat med psom Belinom i vukom, Vuk pokaže medvedu človeka, Zakaj nema zajec celoga repa* te *Jež i srna.* Od spomenutih je najzanimljivija *Vuk Rimljanin*. Naime, jedan je vuk odlučio da ne želi klati druge, već želji postati Rimljaninom. To je saopćio kobili, vuku, jarcu i prasici. Nakon što su ga navedeni nasamarili, vuk odluči da ne želi biti Rimljanin. I njegov je otac bio običan vuk pa je dobro živio. Zaključi:

Vezda nisem drugo vreden, neg da bi me gdo izpod ovog hrasta tak sekirum vudril da bi se zmotal. A baš pod onim hrastom stal je jen muž s sekirum, i vudri vuka po čelu. Onda veli: no, vezda se več človek sam sobum ne sme pominati (Valjavec 1890: 269).

Isto je tako čest motiv zeca.

6.7. Stil, jezik i česti motivi

Narodne pripovijetke kao zasebna književna vrsta pokazuju određene značajke, kako u teme, tako i u načinu pripovijedanja te prikazivanju likova. Jedna od karakteristika koje izdvajaju narodne pripovijetke kao zaseban žanr je način pripovijedanja. Potrebno je imati na umu da pripovijetku priča određeni pripovjedač određenoj publici. Publici radnja mora biti zanimljiva i dinamična kako bi je mogli pozorno pratiti, a pripovjedač se mora potruditi da ne izaziva dosadu. U izlaganju nema opisivanja, već je naglasak stavljen na radnju. Česte su jednostavne, realistične rečenice. Pripovijedanje se prilagođava ciljanoj publici: zasigurno se razlikuje pripovijedanje namijenjeno djeci od onog namijenjenog odraslim osobama. Početak je taj koji će publiku ili pridobiti ili odbiti, stoga su u pripovijetkama karakteristične uvodne formule koje imaju zadaću pripremiti slušateljevu koncentraciju na temu, a uz to brže uvode u samu pripovijetku. Takve su formule *Tak su bili jenkrat..., Bili su negda..., Jeden put bil je...* i sl. U zbirci je moguće pronaći svega petnaestak pripovijedaka koje nemaju ovakve karakteristične uvode, no imaju drugu karakteristiku narodnih pripovjedaka koja je prisutna u svakoj pripovijetci u ovoj zbirci: radnja počinje *in medias res*. Kako bi djelo bilo zanimljivo slušatelju izbjegavaju se uvodi s puno detalja i pojedinosti.

Završne formule su također česte, a njihova je zadaća smirivanje napetosti. Neke od završnih formula spomenula sam u poglavlju *Pripovesti od vil*, a nalaze se u sedamdesetak posto pripovijedaka u zbirci.

Pripovjedač je u svim pripovijetkama u zbirci u trećem licu. On je sveznajući i najčešće objektivan, no javlja se i sklonost pozitivnijim likovima, a česta je i ironija. Naracije je kronološka, uzročno-posljedična.

Da bi se pripovijedanje moglo lakše slijediti, poželjno je izbjegavati opisivanja: kako likova, tako i okoline. Čak se ni zbivanja ne opisuju detaljno. O karakterizaciji likova doznaje se iz njihovih dijela, a na slušatelju je da svojoj maštom oživi likove. Ovakvo je (ne)predstavljanje likova vidljivo u svakoj priči. Ponegdje se samo mogu javiti kratki komentari vezani uz ljepotu djevojke kao na primjer u priči Morska djevojka (*Strašno je lepa bila i njemu se dopala.* (Valjavec 1890: 241)) ili u gore spomenutim predajama o Sujenicama. Realistično i realno u zbirci čine jednu nedjeljivu cjelinu.

Ono što čini priče zanimljivima su često nepremostive zapreke, poteškoće, iskušenja. To su pastorkini zadaci (*Mačuha i pasturka),* vrag (*Lugar sv. Iliji vraga strelil), baba* koja stoji na ulazu u grad (*Človek oslobodil zakletu devojku)*, zmajevi, stare vile, patuljci, divovi i mnogi drugi.

Likovi su određeni crno-bijelom karakterizacijom i ta je stalna težnja k polarizaciji veoma izražena. Likovi se često mogu podijeliti prema sljedećim antonimima: simpatični i nesimpatični, dobri i zli, domišljati i glupi, snalažljivi i nespretni. Dobri su uvijek oni najmlađi, najmanji, jednostavni, dok se u ulozi zlih najčešće nalaze gore navedeni zmajevi, vragovi, maćeha i mnogi drugi. Pozitivni su likovi oni glavni i uvijek ostalo na kraju pobjednici. No kraj nije središte zanimanja: naglasak se stavlja na samo putovanje glavnog lika do cilja, na njegovu požrtvovnost, snagu i vjeru u pravednost.

Što se tiče jezika, pripovjedač se koristi pučkim vokabularom. Javljaju se spontane govorne riječi, često i nepravilne. Kazivač nije opterećen potrebom da daje svoj doprinos savršenom književnom jeziku i upravo je u tome ljepota ove

kajkavske zbirke. Čitajući zbirku stječe se dojam kao da priče stvarno netko iz naroda priča, a mi ih slušamo.

Jedan od najčešćih stilskih sredstava koji se javlja u narodnim pripovijetkama, a i u ovoj zbirci, je onomatopeja. Taj je motiv povezan s brojnim vjerovanjima u moć prirode i njenim utjecajima na čovjekov život. Osobine živih bića ovdje se pripisuju suncu, životinjama, vjetru, drveću, kugi i sl. Na to se nadovezuju i preobrazbe životinje u čovjeka i obrnuto. U djelu se javljaju i pretvorbe vila u životinje.

Česti su i ljudi neobične snage. Ponekad su to divovi (*Ivica išel oca iskat*), a ponekad patuljci (*Pedenjčlovek-laketbrada*). U borbi za pravdu često sudjeluju razne životinje: mravi, lavovi, ptice, orlovi, konji. Ako to nisu same životinje, može to biti i njihova dlaka ili pero, ili neki drugi dio te životinje. U priči *Dečko oslobodil 12 zakletih čeri* mladić pomaže lavu, orlu i mravu razdijeliti konja, a oni mu zauzvrat daju dlaku, jaje i pero pomoći kojih se može pretvoriti u spomenute životinje i tako nadmudriti vraga. U *Mačuhi i pasterki* javlja se još jedan čest motiv: izgubljeni ljudi redovito imaju nešto što samo njima pripada i po čemu se mogu identificirati. Upravo je u Pepeljugi (u ovom slučaju *Mačuhi i pasterki*) ovaj motiv najizraženiji: Pepeljuga gubi cipelu po kojoj ju princ prepoznaje jer samo njoj pristaje.

6.8. Dostavek. Narodne pesme.

Na samom se kraju zbirke nalazi *Dostavek*. To je slovenski leksem u značenju dodatak, a sačinjen je od trideset i dvije pjesme. U tom su se dijelu zbirke našle romance, balade i epske pjesme. Ivan Zvonar (2014: 293) zaključuje da je izbor načinjen iz opširnije građe zato što su sve pjesme i sadržajno i stilski vrlo uspješne. Intervencije u vanjsku formu tekstova zasigurno nisu bile velike jer se slične varijante nalaze u drugim zbirkama u gotovo identičnom obliku.

Prva je pjesma *Tiček i tičica*, a nakon nje slijedi *Beri divojčicu*. Pjesma je u nastavku prenesena u cijelosti:

Beri divojčicu

Vtica sedi nakraj loga
Nakraj loga zelenoga,
Poleg mi je vuzka steza
Kud se šeče mladi jager.
Prične vticu na cilj brati,
Njemu vtica povedati:
Ne ciljaj me, mladi jager,
Jaz ču tebi povedati
Kako češ se oženiti.
Ne beri mi staru babu,
Stara baba puna jada,
Malo ima, vnogo štima.
Ne beri mi srednju dobu,
Srednja doba huda zloba,
Malo ima, vnogo štima.
Neg mi beri divojčicu,
Divojčica vnogo ima,
Vnogo ima, malo štima.
(Valjavec 1890: 290)

U pjesmi se javlja motiv ptice koja lovcu u prolazu daje savjet kako će se oženiti. Savjetuje mu da odabere djevojčicu jer ih mnogo ima, a *malo štima.* Varijante se te pjesme nalaze u brojnim drugim tiskanim zbirkama, ali pod drugim naslovima. Neke od njih su *Koju da lovac oženi, Ftica vuga lepo poje i Ptica vuga* (Zvonar 2014: 294). Slijedi ljubavna pjesma *Dragi v Koprivnici* u kojoj lirski subjekt, vjerojatno mlada djevojka, ljubomorno gleda *divojčice* koje

odlaze svojim dragima. Ona misli o svom dragom koji je u Koprivnici, a iako je daleko, zaključuje:

On se šeče po vulici,
Mene nosi vu glavici:
On se šeče po taracu,
Mene nosi vu srdavcu.
(Valjavec 1890: 291)

Slijedi još nekoliko lirskih pjesama u kojima prevladavaju motivi ptica, cvjetova (pretežito ruža), vina i neostvarene ljubavi. Nadalje slijede pjesme koje asociraju na rat. *Dragoj dragoga vlovili* pjeva o djevojci koja saznaje da su joj dragoga u Francuskoj ulovili i odveli u ropstvo. Kad bi mogla, otišla bi tamo i dala im bijelu golubicu kao mito da joj puste voljenog na slobodu. Turci dragoga ubili pjesma je tužnog ugođaja o vojniku kojeg su ubili Turci. Motivi suhe vrbe i javora javljaju se u pjesmi *Toga nigdar ne bu*. Napisana je u stilu razgovora između dvoje zaljubljenika o tome kad će se mladić vratiti iz vojske, na što zaključuje da će se vratiti kad na suhoj vrbi rodi grožđe.

U pjesmi *Neverni junak* uočava se motiv o junaku koji moli djevojku, u ovom slučaju Naniku, da mu povije rane, a on će zauzvrat ostati s njom. Naivna mu djevojka pomogne, a on ipak odluči pobjeći, no sam sebe proklinje.

Epska pjesma *Jankič* sadrži motive prisutne još u Homerovoj Odiseji: Jankič se oženio, a potom je morao otići u vojsku. Supruzi je dao naputak da ga čeka sedam godina, a zatim se može preudati ako se on ne vrati. Jankič na kraju kasni tjedan dana i stiže točno na svadbu. Mlada ga prepoznaje i otkazuje udaju.

Dva dragi jedna je od najuspjelijih kajkavskih balada. (Zvonar 2014: 295). To je balada o nesretnoj ljubavi koja završava smrću: kad mladić ugleda da se djevojka udaje za drugoga, pada mrtav na pod. Djevojka dotrči do njega i stade ga ljubiti, a pri trećem poljupcu i ona umire.

Zanimljive su i mitološke pjesme *Senja Jakovekova* i *Devojka vila postala*. U *Senji Jakovekovi* pastirovo je dijete zaspalo, a nakon što ga majka probudi prepričava joj svoj san: tri su mu vile izvadile srce, a jedna od njih bila je njegova majka. *Devojka Vila postala* pjeva o djevojci koja je u gori te je osjetila jaku žeđ. Odluči popiti vodu iz zdenca, no jedan je mladić iz planine upozorava da su taj zdenac izgradile vile. Djevojka je zaključile da to ne znači da je voda otrovana i popije je unatoč upozorenju te se pretvori u vilu.

Zbirka završava dvjema brojalicama: *Darovi* i *Išel maček v kovačiju*. U nastavku slijedi dio pjesme *Išel maček v kovačiju*.

Išel maček v kovačiju
Išel maček v kovačiju,
Kaj bu maček v kovačiji?
Bude maček iglu koval,
Kaj bu maček z iglom delal?
Bude maček vreču šival,
Kaj bu maček z vrečom delal?
Bude maček žir nabiral,
Kaj bu maček žirom delal?
(...)
(Valjavec 1890: 314)

7. ZAKLJUČAK

Narodna je pripovijetka zasigurno zainteresirala Matiju Kračmanova Valjavca. On je bio prvi znanstvenik koji se sustavno bavio sakupljanjem kajkavskih usmenih pripovijedaka. 1858. godine objavio je zbirku pripovijedaka nazvanu *Narodne pripovijedke. Skupio i u oko Varaždina Marija Kračmanov Valjavec.* Zbirku je izdao po vlastitom trošku. Drugo izdanje ugledalo je svijetlo 1890. godine, a izdano je od srane Dioničke tiskare. U zbirci se nalazi mnoštvo raznovrsnih i zanimljivih tema, koje svjedoče o bogatoj pripovjednoj tradiciji u Varaždinskoj županiji. Maja Bošković-Stulli (1997: 107) ističe kako nisu sve pripovijetke u zbirci „lijepe“, a neke nisu bile ni usmene, no upravo takve daju dostojnu sliku o pričama u to doba u Varaždinu.

Zbirka je značajna kao prva sustavno oblikovana zbirka hrvatskih kajkavskih usmenih pripovijedaka i kao takva *ostaje trajno jednim od temelja hrvatske folkloristike* (Bošković-Stulli 1997: 108). Važno je spomenuti da je Valjavec pripovijetke objavljivao i u slovenskim časopisima, a knjiga je ostavila otisak u svijetu time što je Friedrich Salomon Krauss objavio nekoliko pripovijedaka u njemačkom prijevodu.

Cjelokupna zbirka prikazuje kako se u sjeverozapadnoj pripovjednoj tradiciji isprepliću motivi europskog, dalekoistočnog i slavenskog podrijetla. Poznate priče dobivaju svoje nove verzije tako što se motivi povezuju vrlo slobodno te se međusobno isprepleću s nekim lokalnim motivima kako bi pripovijetku približili domaćim primateljima odnosno slušateljima.

8. SAŽETAK

Cilj je ovog rada bio analizirati zbirku Matije Kračmanova Valjavca *Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici*. Služila sam se izdanjem iz 1890. godine, dok je knjiga prvi puta izdana 1858. Ova se dva izdanja razlikuju samo malčice u naslovu (naslov je prve zbirke: *Narodne pripovjedke. Skupio u i oko Varaždina Matija Kračmanov Valjavec*.) Sam je autor u predgovor napomenuo da sadržaj nije mijenjao, već je samo ispravio poneke pravopisne pogreške.

Na početku rada predstavila sam ukratko povijest hrvatskih usmenih pripovijedaka, a zatim sam spomenula hrvatsku kajkavsku usmenu književnost. Najveći sam dio rada posvetila analizi same zbirke. Ponudila sam svoju analizu nekoliko pripovijedaka, kao i ukupan osvrt na stil, motiv i jezik. Željela sam ukazati na raznolikost tema i motiva prisutnih u zbirci, a isto tako pokazati kako pripovijetke s istim motivima mogu imati potpuno drugačije razrađenu fabulu. Spomenula sam i narodne pjesme koje se nalaze na kraju zbirke te analizirala neke od njih.

Ključne riječi:

Matija Kračmanov Valjavec, usmena književnost, usmene pripovijetke, usmene pjesme, kajkavska usmena književnost.

Naslov rada na engleskom jeziku:

Oral stories from Varaždin in Valjavec's collection

9. LITERATURA

- Građa:

1. Grimm, Jakob i Wilhelm: Bajke, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

2. Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici, sakupio Matija Kračmanov Valjavec, Dionička tiskara, Zagreb, 1890

3. Narodne pripovijetke, uredio Jakša Ravlić, Matica Hrvatska, Zagreb, 19363.

- Literatura:

1. Bogatirjov, Pjotr. Jakobson, Roman: Folklor kao naročit oblik stvaralaštva, u: Usmena književnost, izbor studija i ogleda, priredila Maja Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971.

2. Bošković-Stulli, Maja: O usmenoj tradiciji i životu, Konzor, Zagreb, 1999.

3. Bošković-Stulli, Maja: Priče i pričanje, Matica Hrvatska, Zagreb, 1997.

4. Čubelic, Tvrtko: Povijest i historija usmene narodne književnosti, [Vlastito izdanje], Zagreb, 1988.

5. Dukić, Dejan: Hrvatska usmenoepska tradicija i njezini prostori, u: Dukić, Davor (ur.), Usmene epske pjesme, Matica Hrvatska, Zagreb, 2004.

6. Dundes, Alan: Tekstura, tekst i kontekst, u: Hameršak, Marijana i Suzana Marjanić (ur.). Folkloristička čitanka, AGM, Zagreb, 2010.

7. Jolles, André: Jednostavni oblici, preveo Vladimir Biti, Matica Hrvatska, Zagreb, 2000.

8. Zvonar, Ivan: Na kajkavskim korijenima: rasprave i studije, Meridijani, Samobor, 2009.

9. Zvonar, Ivan: Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti (1. dio), Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, Martinišće, Zabok, 2014.

- internetski izvori:

1. http://ihjj.hr/iz-povijesti/ivan-pergosic-decretum/ (15.8.)

2.http://knjiznica.vz.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=76&Itemid=126 (23.7.)